

Miran Hladnik

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 821.163.6-3.09:913(497.4-16)

Gorenjska v slovenski književnosti

Zaradi sorazmerne premožnosti (h kateri je prispevala tudi prislovična varčnost) so bili Gorenjci literarno dejavnejši od rojakov v sosednjih pokrajinah, vendar ne tako, da bi lahko govorili o posebnem pokrajinskem tipu književnosti. Od pripovednih žanrov je za Gorenjsko specifična planinska povest (Josip Vandot, Janez Jalen), znameniti Gorenjci Jernej Kopitar, France Prešeren, Janez Bleiweis, Simon Jenko, Jakob Aljaž idr. pa so bili predmet biografskih romanov.

deželna identiteta, pokrajinska pripadnost, kmečka povest, zgodovinski roman, planinska povest, biografski roman

Because of their relative wealth (which was also due to their proverbial frugality), Upper Carniolans were more literarily active than their fellow countrymen in neighboring provinces, although not to the extent that one could speak of a special regional type of literature. Among the narrative genres, Upper Carniola is specifically characterized by the Alpine story (Josip Vandot and Janez Jalen), and prominent Upper Carniolans such as Jernej Kopitar, France Prešeren, Janez Bleiweis, Simon Jenko, and Jakob Aljaž have been the subject of biographical novels.

provincial identity, regional affiliation, rural story, historical novel, Alpine story, biographical novel

Predavanje naj bi bilo nekakšna priprava na ekskurzijo na Gorenjsko, obenem pa želi ostati znotraj letošnje seminarske teme ideologije. Kateri pojem najbolje povezuje Gorenjsko in ideologijo? Deklarirani pripadnosti določeni geografski entiteti in njeni skupnosti rečemo patriotizem, kadar gre za relativno omejen prostor, kar Gorenjska s svojimi 2000 kvadratnimi kilometri in 200.000 prebivalci je, pa lokalpatriotizem. Predstavljati se za Gorenjca ali za Gorenjko je stvar identitete, ta pa se najpogosteje določa od zunaj in v razmerju do drugih identitet. Na popularni ravni se kažejo Gorenjci v šalah. Drugi Slovenci vidijo s pozicije meddeželnega rivalstva Gorenjce najprej kot skopuhe, kar lepo ilustrira naslednji dovtip:

Star Gorenjec leži na smrtni postelji, okoli njega pa je zbrana cela družina.

»Žena, ali si tukaj?« vpraša umirajoči.

»Tukaj sem, pri tebi.«

»Otroci, ali ste pri meni?«

»Tukaj smo,« se oglasijo otroci.

»Kje so pa vnuki?«

»Tudi vnuki tukaj pri postelji, oča.«

»Zakaj pa potem v veži luč gori?«¹

1 Še dve šali:

Gorenjec sanjari, da bo zadel glavni dobiček na loteriji. Dva dni pred žrebom od jutra do večera ponavlja: »Ljubi bog, pomagaj mi, da bom zadel glavni dobiček!« Ljubi bog ga nekaj časa potrpežljivo posluša, nazadnje pa reče: »Saj ti bom pomagal, ampak srečko moraš pa le kupiti!«

Nekoliko manj grobe in bolj naklonjene oznake prebivalcev te severne slovenske pokrajine napaberujemo po elektronskih besedilnih repozitorijih, kakršna sta Digitalna knjižnica Slovenije ali Wikivir. Ob podpori Ministrstva za kulturo RS pri gradnji teh besedilnih zbirk krepko sodelujejo tudi naši študenti. Citate lahko povzamemo v stereotipno izjavo: Gorenjska je zaradi gora lepša in slikovitejša od drugih slovenskih pokrajin (tak status ji potrjujejo tudi cene nepremičnin, ki se po višini primerjajo s tistimi za Ljubljano in Primorsko), ljudje pa so pridni kot mravlje in zato bogati. Po značaju so navzven trdi kot grče, skopi in trmasti, navznoter pa mehki. Največ kritičnih oznak so bili deležni od dolenjskih pisateljev. V Levstikovem delu *Popotovanje iz Litije do Čateža* (1858) beremo, da se Gorenjci trdoglavo držijo starih reči, da so rezki, neprijazni in neradodarni, pri Jurčiču (*Spomini starega Slovenca*, 1865), da so premožni in ošabni. Trdina je bil sicer Gorenjec, vendar je živel med Dolenjci in je svoje rojake opazoval iz njihove perspektive kot bogatine, ki bi lahko pokupili veliko dolenjskega vina. Gorenjci so po njegovem tako zdravi in močni, ker namesto vina pijejo mleko (*Vinska modrost*, 1884). V spolnem pogledu so veliko bolj zadržani kot promiskuitetni Dolenjci, zlasti pa je bil nejevoljen zaradi gorenjskih izraznih nesposobnosti: Gorenjci pripovedujejo nerodno in nerazumljivo (*Pri pastirjih na Žabjeku*, 1955).

Kadar so avtorji izjav Gorenjci sami, je njihova podoba blažja:

Gorenjci ljudje smo veseli dežele premile, ljube; zakaj ne bi vriskali, peli, saj ponos nam dviga srce. Kje take planjave, kje take višave, kje čar je prirodni tako razodet? Nikjer! Le gorenjski ima vse to svet! Gorenjci sinovi udani dežele smo krasne, svetle; ljubezen do doma naj brani na veke vsaktero srce. Kje take lepote in toli krasote, kje čar je prirodni tako razodet? Nikjer! Le gorenjski ima vse to svet! (Luiza Pesjak, *Gorenjski slavček*, 1872.)

Kar je Dolenjcu vinograd z zidanico, je Gorenjcu rovt s svislimi. Dolenjec hrani v zidanici vino, Gorenjec v svislih seno. Dolenjec pije v zidanici vino, Gorenjec solnce in božjo luč in vonjave posušenih rož in trav. Vrskata pa oba ves dan in prepevata, da odgovarja vrisk vrisku in pesem pesmi. Predno pa ležeta, eden v svisli na dehteče seno, drugi v zidanico na trdo postelj, pa molita oba k istemu Očetu, ki je obema dal: enemu od ognja in opojnosti vina, drugemu od ognja in sladkosti in opojnosti luči in cvetja. (Slavko Savinšek, *V goliških plazovih*, 1928.)

Tudi rahlo zajedljive izjave na račun Gorenjcev so v temelju humorne. Zapisane so bile namreč iz duha prizadevanja za zedinjeno slovenstvo, ki je z deželno različnostjo le hotelo dokumentirati bogastvo slovenskih nravi, nikakor pa ne eno pokrajino postavljati nad drugo, jih med sabo spreti ali hujskati drugo proti drugi. Vse prežemajoča ideologija zedinjenega slovenstva si je podrejela gorenjske lokalpatriotske izjave tako, da sta pokrajinska oziroma deželna identiteta le obarvali osnovno nacionalno identiteto in jo napravili bolj pisano, slikovito in zanimivo. Parcialna pokrajinska pripadnost ni bila v rivalskem ali konfliktnem razmerju s sosednjimi in s centralno slovensko, temveč se je s sosednjimi tvorno vključevala v vseslovenski identitetni model in nadomeščala starejše deželne kolektivne identitete.

Gorenjec končno pregovori lepo deklino, da sede v njegov avto in se zapelje z njim. Na primernem mestu se ustavi, jo prime za roke in jo globoko pogleda. Ona vzdrti in srce ji začne hitreje utripati, ko ji zašepeta: »Ni mi lahko, toda nekaj te moram vprašati.« Deklica vsa v pričakovanju odgovori: »Naj ti ne bo nerodno, Janez, kar vprašaj me.« — »Ali boš za bencin kaj prispevala?«

Gorenjska statistično

Slovenija ima 12 statističnih regij, ki se deloma pokrivajo z zgodovinskimi upravnimi enotami oziroma deželami. Današnja statistična regija Gorenjska je manjša od zgodovinske Gorenjske, ki je obsegala severni del dežele Kranjske (Oberkrain), ker je vzhodni del pokrajine (Kamnik, Medvode, Domžale) danes statistično priključen osrednji Sloveniji. Gorenjska statistično izstopa po naslednjih kazalcih: ima najvišji delež mladega prebivalstva (15 %), ima največ gora (40 % površine je več kot 1000 m nad morjem), 60 % površine pokriva gozd, kmetijskega prebivalstva je 5 % in spada v bolj razvito polovico Slovenije. Vsaka pokrajina ima svoj značilni priimek, najpogostejši in za Gorenjsko specifičen priimek je Zupan. Najpogostejše osebno ime v Sloveniji je Franc, na Gorenjskem pa skupaj z osrednjo Slovenijo Janez.

Zadetki v spletnih brskalnikih pokažejo, da je pojem gorenjski v primerjavi z drugimi slovenskimi pokrajinskimi oznakami visoko v javni zavesti, na drugem oz. tretjem mestu takoj za Koroško (in Primorsko). V zvezi s književnostjo se pridevnik gorenjski ne uporablja, tako kot obstaja npr. za Prekmurje prekmurska književnost, ker Gorenjska pač nikoli ni oblikovala svoje lastne književne tradicije, ampak je bila vseskozi sestavni del vseslovenske književnosti. Zaradi uporabe narečja lahko kot izrecno gorenjske naštejemo samo nekatere knjige iz novejšega časa: Joža Bertonec, *Kroparske zgodbe* (2001), Stanko Košir, *S padstrěšnê: Iz podstrešja* (2008) in *Námara sma pa rěs'n = Mogoče smo pa res* (2010).

Gorenjsko bomo v nadaljevanju pregledali z dveh vidikov, najprej kot prostor literarne dejavnosti, potem pa še kot literarno dogajališče.

Gorenjska kot prostor literarne produkcije

Vtis o pisateljskem deležu Gorenjske dobimo, če se ozremo na zemljevid rojstnih krajev 637 slovenskih pesnikov in pisateljev, kolikor jih je do zdaj na Geopedijo v sloj Rojstni kraji slovenskih literatov vpisala podjetna anonimna roka. Koncentrirani so v večjih krajih, mlajši praviloma v Kranj in Jesenice, kjer sta locirani obe gorenjski porodnišnici, in po krajih vzdolž prometnic po dolinah: Škofja Loka, Kamnik, blejski konec.

Provenienco avtorjev primerjajmo še za žanrska korpusa kmečke in zgodovinske povesti.² Pokrajinsko poreklo pisateljev zgodovinskih povesti je pomenljivo drugačno od porekla pisateljev kmečke povesti. Pri kmečki povesti so s tretjinskim deležem med Slovenci prednjačili Gorenjci, pri zgodovinski povesti pa so na prvem mestu Štajerci, medtem ko se je na Gorenjskem rodilo samo 15 % vseh pisateljev tega žanra. Še drugače povedano: gorenjski pisatelji so imeli kmečko povest dvakrat rajši od zgodovinskega romana. Od kod odpor Gorenjcev do zgodovinskih tem? So gledali na iste zgodovinske dogodke drugače, z večjim nelagodjem kot Štajerci ali so govorili o drugih zgodovinskih dogodkih? Se slovenska zgodovina ni dogajala po njihovi meri ali se je dogajala celo proti političnim predstavam gorenjskega dela Kranjske? Prepričljivega, nešpekulativnega odgovora na to vprašanje mi še ni uspelo najti.

Sicer pa sta v žanru zgodovinskega pripovedništva med vsemi avtorji najbolj produktivna prav dva Gorenjca, nedavno umrla Mimi Malenšek (rodila se je sicer v Dobrli vasi na Koroškem, vendar

² Za zgodovinske romanopisce v sloju Zgodovinski romanopisci na Geopediji, za avtorje kmečke povesti na zemljevidu na platnicah moje monografije *Slovenska kmečka povest* (1990).

mladost preživela v Podbrezjah)³ in Ivan Sivec iz Mengša, oba po zaslugi biografskega romana. Naslednji Gorenjec v žanru, Janez Jalen z Rodin, je šele na 16. mestu. Jalen je pripovedoval kulturnozgodovinske zgodbe iz okolice Žirovnice, Otoka, Podbrezj in Ljubnega v 18. in 19. stoletju, npr. o slikarju Leopoldu Layerju, ki je zastoj naslikal Marijo v kapeli romarske cerkve na Brezjah za pokoro, ker je ponarejal denar.

Gorenjski zgodovinski romanopisci z manj pripovedne kondicije, vendar ne nepomembni, so še: pravnik Ivan Tavčar in Vladimir Kavčič iz Poljanske doline, duhovnika Peter Bohinjec iz Dupelj in Josip Lavtižar iz Rateč, železniški uradnik Josip Vandot iz Kranjske Gore, emigranta Karel Mauser z Bleda in Lojze Ilija s Spodnjega Brnika, Fran Saleški Finžgar iz Doslovč, Fran Detela iz Moravč, Anton Koder in Jakob Bedenek iz okolice Cerkelj, Gustav Strniša in Valentin Mandelc iz Kranja, Stanko Lapuh iz Radovljice, Josip Podmilšak, Josip Ogrinec in Janko Kersnik iz domžalskega oz. kamniškega konca.

V kmečkem pripovedništvu ima Gorenjska svoja prva predstavnika, Frana Detelo in Janeza Jalna, šele na tretjem in četrtem mestu, druge (Jana Plestenjaka, Frana Saleškega Finžgarja, Joža Lovrenčiča in Ivana Tavčarja) pa še nižje na lestvici produktivnosti. H kmečki tematiki Gorenjska ni prispevala toliko s prepoznavnimi avtorskimi opusi kot z množico tekstov manj poznanih avtorjev.

Gorenjsko literarno produktivnost bomo izmerili še v slovenskem bibliografskem servisu Cobiss, ki zna prešteti knjige, ki so izšle v tem koncu. Kranj in druga gorenjska mesta so sicer imela posamezne domače knjigoveze in tiskarje, ki so se občasno ukvarjali tudi z založništvom (Ignac Kremžar, Pavel Bizjak, Viljem Požgaj, Ivan Primož Lampret), tiskali so svoje časopise (*Gorenjec*, *Gorenjski glas*) in knjižne serije (Gorenjska knjižnica), vendar je treba priznati, da kranjsko založništvo obsega komaj 0,7 % tega, kar je knjig do 1950 izšlo v Ljubljani, oz. komaj 0,3 % vseh slovenskih knjig, upošteva še druga gorenjska mesta pa le malenkost več. Gorenjska knjižna produkcija je bila v razmerju do druge slovenske marginalna. Stregla je lokalnim političnim, turističnim, šolskim in gospodarskim potrebam in literarnim ambicijam redkih posameznikov, ki so si prizadevali za ožvitev domače leposlovne scene in so se odločali za samozaložbo. Gorenjska leposlovna produkcija je bila v splošnem iz prevodov, neambiciozna (veselje je imela zlasti s pustolovsko literaturo) in količinsko zanemarljiva. Ob Kranju so se s knjižnim založništvom ukvarjali še v krajih z industrijo in s turistično (versko in topliško) dejavnostjo: na Jesenicah, Bledu, v Škofji Loki, Trziču in na Brezjah – tiskali so razglednice, vodnike in zemljevide. Šole v industrijskih krajih so izdajale učbenike za domače gospodarske panoge in šolska poročila, verski tiski so prihajali iz romarskih centrov in samostanov.

Gorenjska v književnosti

Samo od sebe se ponuja, da gorenjska dogajališča najprej poiščemo v žanru, ki je za to pokrajino najbolj specifičen, to je v planinski povesti, potem pa še v podatkovnih zbirkah, ki sta dogajališča daljše slovenske proze popisali za žanra kmečke in zgodovinske povesti oziroma romana.

3 Že kot 18-letna dijakinja je tematizirala gorenjsko zgodovino, zlasti jeseniško in kropsko železarstvo (*Pod Triglavom: Zgodovinska povest iz l. 1415 v dobi kmetskih uporov na Gorenjskem, 1937–1939, V starodavnih časih: Povest iz zgodovine gorenjskega železarstva, 1939*), pozneje v romanih *Vigenci* (1957) in *Skobci nad dolino* (1985).

Planinska povest

Največ gorenjske pokrajinske specifičnosti bomo našli v žanru planinske povesti, katere korpus se zdi skromen glede na splošno prepričanje, da so Slovenci alpski narod, ki se s hribi identificira in bi torej morale gore v večji meri določati slovensko književnost. Bolj kot za pripovedništvo so gore spodbudne za nastajanje reportažnih, potopisnih, filozofskih in fotografskih knjig, ki jih spravljamo pod širšo oznako planinska literatura. Med avtorji planinske povesti najdemo tudi Negorenjce. Od leposlovnih klasikov ima nezgrešljiv naslov konverzacijski roman *Moja hoja na Triglav* (1897) Janeza Mencingerja, kjer pa je fabulativnega malo in so gore le za kuliso. Ustreznejše so našim predstavam žanra kratke pripovedi Mateja Tonejca Samostala z Gorij pri Bledu in prva daljša planinska pripoved *Viženčar* (1881) Antona Kodra, iz poznejšega časa pa planinske povesti Janeza Jalna (*Ovčar Marko*, 1929, *Trop brez zvoncev*, 1941), Josipa Vandota z junakom Kekcem, Juša Kozaka (*Beli macesen*, 1926), Ivana Bučerja (*Čez steno*, 1934, *Koča na robu*, 1941), Slavka Savinška (*Izpod Golice: Povest z gorenjskih planin*), Antona Ingoliča (*Pretrgana naveza*, 1971) in Toneta Svetine (*Stena*, 1973).⁴ Zadnji taki deli sta mladinski roman *Zlati zob* Tadeja Goloba (2012) in kratkoprozna zbirka *Čez rob* Vladimirja Habjana (2011). Zgodnejše planinske povesti z motivi divjega lova in planšarstva spadajo v žanr kmečke povesti, poznejše pa se s plezalsko (alpinistično) motiviko vedno bolj uvrščajo v športni roman.

Planinsko dogajališče si je posebej rad izbiral film. Prva dva slovenska celovečerna filma *V kraljestvu Zlatoroga* (1931) in *Triglavske strmine* (1932), narejena po scenarijih pisateljev Juša Kozaka in Janeza Jalna, sta umeščena v Julijske Alpe in v Severno triglavsko steno. Povezavo s planinsko literaturo so ohranjali tudi naslednji slovenski filmski dosežki; prvi slovenski mladinski celovečerni film *Kekec* (1951) in prvi slovenski barvni film *Srečno, Kekec* (1963) sta bila narejena po planinskih pripovedkah Josipa Vandota.

Slika 1: Josip Vandot in njegov junak Kekec

⁴ Starejša od naštetih del lahko prelistamo na Wikiviru. Spravljene so pod kategorijo planinska povest.

Slika 2: Naslovnica Jalnove planinske povesti *Trop brez zvoncev* (1941)

Kmečka povest

Na začetku slovenske književnosti pokrajinske posebnosti niso bile žanrotvorne. Posamezne pesmi Franceta Prešerna sicer opevajo konkretne kraje (O Vrba! srečna, draga vas domača v *Sonetih nesreče*, Bled in Bohinj v *Krstu pri Savici*, 1836),⁵ vendar zato Prešeren še nima statusa

5 Mož in oblakov vojsko je obojno
končala temna noč, kar svetla zarja
zlati z rumenmi žarki glavo trojno
snežnikov kranjskih sivga poglavarja,
Bohinjsko jezero stoji pokojno,
sledu ni več vunanjega viharja;
al somov vojska pod vodó ne mine,
in drugih roparjov v dnu globočine. [...]

Tje na otok z valovami obdani,
v današnjih dnevih božjo pot Marije;
v dnu zad stojé snežnikov velikani,
poljá, ki spred se sprósti, lepotije
ti kaže Bléški grad na levi strani,
na desni griček se za gričam skrije.
Dežela kranjska nima lepš'ga kraja,
ko je z okol'shno ta, podoba raja.

gorenjskega pesnika. Podobno je tudi z Valentinom Vodnikom in četo manj poznanih, kot je npr. Jožef Žemlja, ki je pesnil o prelepih gorenjskih snežnikih in Blejskem jezeru. Zavest o pokrajinski specifikaciji pisanja je v 19. stoletju obstajala samo za nekatere avtorje, npr. za Simona Jenka, ki je bil poznan kot »pesnik Sorškega polja«. Dogajališče je pridobilo na pomenu do te mere, da je zašlo v naslov, najprej v kratki pripovedni prozi, kjer so se inovacije nasploh dogajale prej kot v daljši prozi. Lep zgled je Tavčarjev cikel *Med gorami* s podnaslovom »Slike iz loškega pogorja«, 1876–1888).

V daljši prozi se je regionalna zavest artikulirala v pokrajinski povesti, ki je žanrski tip kmečke povesti in je bila v modi od 20. let 20. stoletja dalje. Takih pokrajinskih povesti, ki so umeščene na Gorenjsko, je v pokrajinskem pripovedništvu dobrih 20 %; s tolikšnim deležem se ponša le še Primorska. Pokrajini izstopata tudi s presežnim deležem piščočih, torej so dogajališča v korelaciji s številom pisateljev, ki so se v pokrajini rodili in tu stalno prebivali.

Ko je leta 1938 Jakob Šolar našteval lokalno specifične teme, ki bi se jih morali lotiti pisci kmečkih povesti, je pri Gorenjcih omenil alkoholizem. Njegovo programsko željo sta realizirala Janez Jalen v *Cvetkovi Cilki* (1938) in Jan Plestenjak v povesti *Herodež* (1944), kar pa ne zadošča za dokaz alkoholne izpostavljenosti Gorenjske, saj je alkoholizma čez glavo tudi pri avtorjih iz drugih pokrajin. Kako se slovensko pripovedništvo pokrajinsko umešča danes? V lanski romaneskni beri jih med okroglo sto romani kakih deset posega po narečnih izrazih oz. se prepoznavno umešajo v kako od slovenskih pokrajin, vendar med njimi ni nobenega z Gorenjske.

Zgodovinska povest

Humanistika je trenutno v fazi t. i. prostorskega obrata, kar je literarno vedo nagovorilo, da je ponovno postala pozorna na prostor kot pomembno determinanto svojega predmeta. Tradicionalna literarna zgodovina se je prostoru posvečala npr. v opombah v zbranih delih slovenskih klasikov. Uredniki so porabili veliko časa za identifikacijo realnih predlog za literarna dogajališča, tako da danes na literarnih ekskurzijah nismo v zadregi pokazati, kje je pesnik stal/sedel/ležal, ko je snoval kako pesem, ali kje sta se njegova junaka prvič poljubila. Zlasti velja to za pedantno literarno-detektivsko delo Marje Boršnik, ki je v tem smislu analizirala Tavčarjev opus.

Ko sem konec 90. let prejšnjega stoletja na splet postavil podatkovno zbirko 310 slovenskih zgodovinskih romanov, sem v zapisih med drugim predvidel popis poglavitnih dogajališč, tako da lahko npr. z iskalnim izrazom *mp:gozd** poiščemo knjige z dogajanjem v gozdu, z izrazom *sp:Kranj* pa romane, ki se dogajajo v Kranju, ali s *sp:Gorenjsk** tiste, ki se godijo na širšem gorenjskem območju. V bližnji prihodnosti se za vzorec 40 romanov obeta privlačna vizualizacija dogajališč na Googlevem spletnem zemljevidu, ki ga v okviru projekta Prostor slovenske literarne kulture načrtujeva z geografijo Jernejo Fridl, nekoč pozneje morda celo dinamičen prikaz poti, ki jo v romanih opravijo junaki. Slovenska Geopedija je za ta namen manj primerna, ker se nezanemarljivi del slovenskih zgodovinskih romanov dogaja zunaj teritorija Slovenije, na katerega je omejeno slovensko spletišče.

Med dogajališči slovenskega zgodovinskega romana je Gorenjska manj zanimiva kot Primorska, Dolenjska in Štajerska. Od gorenjskih krajev se najpogosteje pojavljajo Kranj, Bled in Bohinj. Dogajališča so diktirali kraji, v katerih so delovale znamenite gorenjske osebnosti, ki so bile hvaležen predmet biografskih romanov. O Francetu Prešernu imamo kar štiri biografske romane: *Roman o Prešernu* (1937) Ilke Vašte, *Neiztrohnjeno srce* (1938) Antona Slodnjaka, *Pesnikov*

nokturno (1992) Mimi Malenšek in *Ribčev dohtar* (2009) Ivana Sivca. Pesnik Simon Jenko nastopa v Pregljevem romanu *Šmonca* (1924), gospodarsko podjetni duhovnik iz Komende Peter Pavel Glavar, nezakonski sin malteškega viteza in cerkvenega dostojanstvenika Pietra Giacoma Testaferrate pa pri Preglju (1922) in Sivcu (*In večno bodo cvetele lipe*, 1991). Svoj roman ima general Rudolf Maister iz Kamnika (Jože Hudales, *Orel z razprtimi krili*, 1974; *General*, 1981), Anton Janša, cesarski dunajski čebelar iz 18. stoletja, sicer doma iz Žirovnice (Mimi Malenšek, *Zlati roj*, 1988), živinozdravnik in narodni prebuditelj, urednik prvega časopisa 19. stoletja *Kmetijskih in rokodelskih Novic*, Janez Bleiweis, rojen v Kranju (Tita Kovač Artemis, *Slovenski oratar*

Slika 3: Znameniti Gorenjci, predmet biografskih romanov: France Prešeren, Simon Jenko, Anton Janša, Rudolf Maister, Jakob Aljaž, brezjanska Marija, Peter Pavel Glavar, Jernej Kopitar, Janez Bleiweis

dr. Janez Bleiweis, 1990), Adam Ravbar, graščak s Krumperka pri Domžalah, ki je pomagal zmagati Avstrijcem v bitki pri Sisku 23. junija 1593 (Ivan Sivec, *Jutro ob kresu*, 1993), dovški župnik Jakob Aljaž (Ivan Sivec, *Triglavski kralj*, 1994), jezikoslovec Jernej Kopitar iz Repenj pod Šmarno goro (Ivan Sivec, *Kamen nad gladino*, 2007), Prešernov sorodnik škof Anton Volk (Frančišek Jerant, *Goreči škof*, 2008) in celo brezjanska Marija (Ivan Sivec, *Kraljica Slovencev: Povest o brezjanski Mariji Pomagaj*, 2009).

Pripovedno zanimive so bile še posebej biografije gorenjskih roparjev. Rokovnjača Velikega Groga, ki je v 30. letih 19. stoletja deloval v Udinborštu in na Brniku pri Kranju, so vzeli v roman Josip Jurčič in Janko Kersnik (*Rokovnjači*, 1881), Peter Bohinjec (*Pod krivo jelko*, 1923) in kranjski bohemski pisatelj in igralec Gustav Strniša. Veliki Groga se je na starost pobotal z oblastjo in je do leta 1855, ko je pri petindevetdesetih letih umrl, delal kot cesarsko-kraljevi cestar.

Drugemu znamenitemu gorenjskemu roparju iz okolice Kranja je bilo ime Dimež. Njegovo življenje je nekoč med drugo svetovno vojno v povest *Dimež, strah kranjske dežele: Zgodovinska povest iz preteklega stoletja* pretopil igralec in pisatelj Anton Cerar z umetniškim imenom Danilo (mimogrede: Danilo je kot edini profesionalni gledališki igralec nastopil v filmu *Triglavske strmine*) in s tem zaokrožil literarno pot junaka, ki ga je že konec 19. stoletja posvojila tako nemška kot slovenska ljudska igra.⁶ Njegovo življenje je bilo krajše od Grogovega. Niso ga sicer obesili, tako kot marsikoga od njegovih zajetih 80 tovarišev, ampak se je na begu pred oblastmi v svojem skri-vališču po nesreči zadušil z ogljikovimi monoksidom.

Rokovnjači so bili tesno povezani z lokalnimi prebivalci, ki so se nemalokrat tudi sami prelevili v roparje tujih trgovcev in mogočnikov. Najbolj so se razmnožili v drugi četrtini 19. stoletja, ko jih je bilo na Gorenjskem blizu štiristo. Mladi fantje so šli med rokovnjače večinoma zato, da bi se izognili vojaški suknji, saj je vojaščina trajala celih 14 let. V času francoske okupacije so avstrijske oblasti rokovnjače podpirale, da so napadali manjše francoske enote, vendar so rokovnjači ostali tudi še po tem, ko so se Francozi že davno umaknili. Rokovnjači, ti gorenjski robinhoodi, so popularni še danes: lokalno turistično društvo Duplje je prevzelo ime po njihovem shajališču Pod krivo jelko v Udinborštu, ki je dalo ime tudi Bohinjčevemu romanu, v Besnici pa prirejajo »kostanov piknik« v Dimežev spomin. V Lukovici imajo rokovnjača celo v občinskem grbu.

Ker je bila Gorenjska eno izmed legel protestantizma, ni čudno, da se tu odvijajo zgodovinske povesti s protestantsko tematiko, npr. prva nekoliko daljša slovenska zgodovinska povest *Jela* (1858) na temo eksodusa protestantov iz Kranjske leta 1602, ki jo je napisal Kranjčan Valentin Mandelc, Bohinjčeva *Zadnja luteranka* (1915), Budalova povest *Križev pot Petra Kupljenika* (1911, 1923) in Pregljev roman *Bogovec Jernej* (1923) o predikantu Jerneju Knafliju. Peter Kupljenik se je rodil v Radovljici, župnikoval je v Kovorju pri Trziču, živel skupaj z družino v Kropi in Radovljici ter pridigal v Lescah in v Begunjah. Podpiralo ga je gorenjsko plemstvo, zlasti rodbina Dietrichstein. Nadvojvoda Karel II. ga je začel preganjati in ga po dobrem desetletju, 18. junija 1587, ko se je vračal od bolnika v Železnikih, ujel. Kaj je bilo potem z njim, ni bilo jasno, dokler ni arhivsko gradivo pred leti razkrilo, da so Petra Kupljenika v Rimu leta 1595 zažgali zaradi krivoverstva.

⁶ Ljudsko igro *Sicherl, vulgo Dimež, der Schrecken von Krain* je leta 1863/64 napisal Jakob Alešovec; pod naslovom *Dimež, strah kranjske dežele: Ljudska igra s petjem v šestih slikah* je izšla v 17. zvezku *Zbirke ljudskih iger* leta 1911.

Zgodb vojaških beguncev, ki jih je Fran Levstik v literarnem programu *Iz Litije do Čateža* 1858 predvidel za gorenjske pisatelje, ti niso realizirali ravno v veliki meri, še najbolj Fran Detela v romanu *Malo življenje* (1882), ki se godi na vzhodnem koncu Gorenjske.

Za dobro vago naštejmo na koncu še nekaj avtorjev, ki so opazneje umeščali svoje zgodovinske povesti na Gorenjsko. Gregor Žerjav je popularno povest o usodni ciganki Nigani z naslovom *Črna žena* (1910) postavil v okolici Bleda in Kroke, Josip Lavtižar je literariziral lokalno zgodovino tako zvesto virom, da ga komaj še lahko uvrstimo med leposlovce (*Bled in Briksen*, 1931, *Lipniški grad pri Radovljici*, 1939), Stanko Lapuh pa je povest *Žena s Poljan* (1966) postavil nad Jesenice – nobeden od njih nima možnosti postati del šolskih kurikulumov.

Literatura in viri

Gorenjci.si: Spletni biografski leksikon znanih Gorenjk in Gorenjcev.

HLADNIK, Miran, 1998: Regionalizem in slovenska književnost. Erika Kržišnik (ur.): *Dežele in mesta v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. 34. SSJLK. 1998. Tudi v angleščini: Regionalism in Slovene Rural Prose. *Slovene Studies* 13/2 (1991). 143–153 (oboje tudi na spletu).

HLADNIK, Miran, 1999: *Slovenski zgodovinski roman: Podatkovna zbirka*, 1999– (na spletu).

HLADNIK, Miran, 2000: *Kmečka povest: Podatkovna zbirka*, 2000– (na spletu).

HLADNIK, Miran, 2009: Gorenjska preteklost v zgodovinskem romanu. *Gorenjski glas*, 29. 12. 2009. 12–14. Tudi na spletu.

HLADNIK, Miran, 2011: Gorenjski kraji na slovenski pisateljski poti. [Karel Mauser, Rudi Šeligo, Pavle Zidar; Josip Vandot, Tone Čufar, Tone Svetina]. Željko Kozinc (ur.): *Gorenjski glas – Snovanja*, 2. 11. 2011, 25–27; 27. 12. 2011. 26–27. Tudi na Glasovih spletnih straneh in v pripravi za knjigo *Slovenska pisateljska pot*.

MOŽE, Andreja, 2008: *Knjigi posvečen dan*. Statistični urad Republike Slovenije (na spletu).

PIBERNIK, France, GLOBOČNIK, Damir (ur.), 2008: *Kranjska knjiga: pesmi, zgodbe in pričevanja*. Ljubljana: Društvo Slovenska matica.

Planinska literatura. Planinska povest. Pokrajinska literatura. Pokrajinska povest. *Wikipedija: Prosta enciklopedija*.

SVETLIN KASTELIC, Nadja, 2011: *Založništvo, Slovenija, 2010 – končni podatki*. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije (na spletu).

SVETLIN KASTELIC, Nadja, 2011: *Svetovni dan knjige 2011*. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije (na spletu).